

FOKOZÓ ÉRTELMŰ SZÓÖSSZETÉTELEK KONTRASZTÍV VIZSGÁLATA (MAGYAR–OLASZ ÖSSZEGETÉS)

LACZIK MÁRIA

Nyíregyházi Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék

4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/B

laczik@gmail.com

Kivonat: A nem összehasonlító fokozás szintetikus változatának kifejező eszközei között tartjuk számon a szóösszetételekkel való kifejezést. Leírásban a magyar nyelvi fokozó értelmű hasonlító szóösszetételek szemantikai tartalmának olasz nyelvű kifejezési formáit vizsgálom azon megfontolás alapján, hogy a fokozás jelensége nyelvi univerzália, s minden nyelv él e lehetőséggel. A magyar nyelvben gyakran megfogalmazhatók szóösszetétellel az olyan kifejezések, mint *fehér, mint a tej* → *tejjefér* – *bianco come il latte* → *bianco latte*; *kék, mint az ibolya* → *ibolyakék* – *azzurro come la viola* → *azzurro violetto*. A fokozás e formájában külön szerepet kapnak a színnevek az árnyalatok kifejezésére használt különböző szerkezetekben. A hasonlító szószervezetek azonban nem automatikusan válthatók át szóösszetételekké, nem minden esetben fogadja el a nyelv a kétféle kifejezési módot.

Kulcsszavak: nem összehasonlító fokozás, hasonlító szóösszetételek, melléknévi hasonlítás, olasz nyelvi kifejező eszközök, *come* kötőszó

1. A fokozás fogalma és nyelvi szerepe

A fokozás jelenségével minden nyelv leíró nyelvtana foglalkozik, valamennyi tárgyalja a melléknévek fokozását. Hagyományos értelemben ugyanis a fokozás csak a tulajdonságot jelölő melléknév lexikai kategóriáját jellemzi. A fokozás hagyományos fogalmának a kiterjesztésével Székely Gábornak az utóbbi időben megjelent két könyvében találkozunk (2001, 2007), amelyekben leírja annak lexikai és szintaktikai eszközeit. Részletesen elemzi, hogy nevezett jelenség nem a melléknév kizárólagos kategóriája, hogy a fokozás nem szófajfüggő nyelvi jelenség, s hogy más szófajokkal is ki lehet fejezni lefelé vagy felfelé irányuló fokozást. Levonja azt a következtetést, hogy a fokozás nemcsak a magyar nyelvre jellemző kategória, és minden valószínűséggel valamennyi nyelv rendszerének szerves részét képezi a lexikai fokozás mellett a szintaktikai fokozás is.

A fokozás felosztásánál a szakirodalomban már korábbról is ismert *összehasonlító és nem összehasonlító* terminus technikust használja, amelyeket a későbbiek során én is alkalmazok. Ha érvényesítjük azt a kritériumot, hogy az összehasonlító fokozás fokban meghatározható viszonyal rendelkezik, megállapíthatjuk, hogy a hagyományos grammatikai leírások kizárólag az összehasonlító fokozást értik ennek fogalmán (Székely 2007: 16), ami ugyanakkor nem foglalja magába a fokozás teljes rendszerét. A nyelv ugyanis több olyan eszközzel él a fokozás kifejezésére, ami túlmutat az összehasonlító fokozáson. A nem összehasonlító fokozás szintetikus változatának eszközei közé soroljuk a szóösszetételekkel való kifejezést, amelyek ugyanakkor visszavezethetők analitikus hasonlító szerkezetekre.

Leírásban a magyar nyelvben előforduló fokozó értelmű szóösszetételek szemantikai tartalmának olasz nyelvű kifejezési formáit vizsgálom, a teljesség igénye

nélkül. A kontrasztív elemzés kiindulási alapja az, hogy a kategória univerzális jellegéből következően, az olasz nyelvben is megtalálható mind a lexikai, mind a szintaktikai fokozás.

A magyar nyelvben gyakran megfogalmazhatók szóösszetétellel az olyan kifejezések, mint

(olyan) <i>fehér, mint a fal</i>	→	<i>falfehér</i>
(olyan) <i>egyenes, mint a nyíl</i>	→	<i>nyílegyenes</i>
(olyan) <i>édes, mint a méz</i>	→	<i>mézédes</i>

Meg is fordíthatjuk a megfogalmazást, a fokozás e szintetikus módja minden esetben visszavezethető a megfelelő analitikus kifejezési módra. A magyar nyelvben az adott szemantikai tartalom kifejezésének szintaktikai eszközei a *kulcsszó* – *utalószó* – *kötőszó* hármasságával jellemezhetők (Székely 2001: 21–24.; 2007: 17). E három elem megjelenése, sorrendje ugyanakkor mindig a konkrét nyelv építkezési szabályaitól függ. Vizsgálatomba olyan hasonlító szerkezeteket vontam be, amelyekben a hasonlítás kulcsszava mindig melléknév, a fokozó elem szerepében pedig főnév áll. Amikor az analitikus szerkezetből szintetikus formáció, szóösszetétel jön létre, felcserélődik az alkotó elemek sorrendje, s a fokozható kulcsszóból, a melléknévből (*fehér, édes, egyenes*) a szóösszetétel második tagja lesz, s a fokozó elem, esetünkben a főnév (*fal, nyíl, méz*) az összetételben első helyre kerül.

Azt, hogy milyen formában jelenik meg az olasz nyelvi megfeleltetésekben a fenti hármasság, az alábbi példákkal szemléltethetjük:

(olyan) <i>fehér, mint a fal</i>	–	<i>bianco come il latte</i>
(olyan) <i>egyenes, mint a nyíl</i>	–	<i>retto come il filo</i>
(olyan) <i>édes, mint a méz</i>	–	<i>dolce come il miele</i>

Ami az olasz analitikus szószervezetek felépítését illeti, szerkezetük alapvetően megegyezik a magyar szerkezetekkel, első helyen áll a fokozható *kulcsszó*, ezt követi a *come* kötőszó, majd a fokozó elem, hiányzik viszont az analitikus szerkezetből az *utalószó*. A magyar és az olasz nyelv közötti fontos és jellegzetes eltérés, hogy az utóbbi nem használ utalószót (Móritz 1993: 173). Kialakítható-e az olasz analitikus szerkezetekből a fokozás szintetikus módja, a szóösszetétel, s ha igen, milyen feltételek mellett? Erről a kérdéskörrel több leíró nyelvtanban is olvashatunk, ám érdemileg csak egyetlen szemantikai csoportra korlátozóan – ezek főleg színnevek. A mai olasz nyelvben egyre elterjedtebb az a szóalkotási mód, amikor a szavak egymás mellé helyezése (*giustapposizione*) útján jönnek létre új szavak (Salvi 1992: 214). Ezekben a nyelvre jellemző szintaktikai szabály szerint kialakult szóösszetételekben (*testa + modificatore*) általában főnevek szerepelnek, s az újonnan létrejött lexémák is a főnév lexikai kategóriájába tartoznak (*carrozza letto* → *hálókosci*, *treno merci* → *tehervonat*, *poltrona letto* → *fotelágy*). A szerkezetben felléphet melléknév is, ebben az esetben a második tag bizonyos fajta egybevetésre, összehasonlításra lesz alkalmas (*donna cannone* → *tenyeres-talpas nő*, *rosso fuoco* → *tűzvörös*, *verde pisello* → *borszőld*). Ezekben a viszonylag gyakran előforduló összetételekben alapvetően csak a főnév és a melléknév fordul elő.

Az olasz nyelvben a fokozás e formájában külön helyet foglalnak el a színnevek. A velük alkotott szerkezetek a színárnyalatok kifejezésére használatosak. Éppen gyakori

előfordulások miatt a továbbiakban érdemesnek tartom külön csoportban tárgyalni a színnevekkel alkotott összetételeket és a nem színnevekkel alkotott szóalkotási módokat.

2. Színnevekkel alkotott összetételek.

Amennyiben az összetételben fellépő lexikai kategóriák egyike melléknév, az mindenképpen a szerkezet feje, s a modifikátor szerepében vagy egy másik melléknév vagy egy főnév szerepelhet. Pl.:

verde come il pisello → *verde pisello* — borsózöld
verde come il mare / come l'acqua del mare → *verde mare* — tengerzöld
bianco come il gesso → *bianco gesso* — krétafehér
bianco come l'argento → *bianco argento* — ezüstfehér
giallo come la paglia → *giallo paglia* — szalmasárga
rosso come la ciliegia → *rosso ciliegia* — cseresznyepiros
rosso come la fiamma → *rosso-fiamma* — lángvörös

Az összehasonlítást megfogalmazó olasz szóösszetételben a színt jelölő melléknévi kulcsszót követi a főnévi fokozó elem. A magyarhoz viszonyítva a tagok sorrendje fordított, ami az olasz szóalkotás szabályaira vezethető vissza. Ez a jelenség a szóösszetétel egy olyan sajátos formája, amelyben az összetétel két tagja között meglévő szemantikai-szintaktikai kapcsolat implicit módon van jelen, a beszélő tudatában még két önálló szóként léteznek, amit megerősít a grafikai képük is. (Ezekben a szerkezetekben a melléknév és a főnév közé tehetünk kötőjelet is, a szemantikai tartalom nem változik (*camicetta verde-bandiera* — zászlózöld színű ingblúz / női blúz).

A színnevekkel kapcsolatban egy érdekes alaktani jelenségre hívják fel a figyelmet az összetétel eme formáját tárgyaló nyelvtanok (Herczeg 1994: 101, Salvi 1992: 214). "Ragozhatatlanok és így a többes számban sem változnak a színt jelentő melléknevek, ha színárnyalatra utaló főnév vagy melléknév követi őket" (Herczeg 1991: 138). Ez a megállapítás abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy egy névszói szintagmában az olasz melléknevek nemben és számban egyeztetést mutatnak fel a főnévi alappal (Dardano 1991: 132, Serianni 1996: 191). Pl.:

vestiti verde malachite — malachitzöld ruhák, *facce bianco gesso* — krétafehér arcok, *gonne bianco alabastro* — alabástromfehér szoknyák, *camicie verde bottiglia* — üvegzöld színű ingek, *una cravatta verde pisello* — borsózöld nyakkendő, *una giacca bianco argento* — ezüstfehér zakó (A példák részben Herczeg 1991: 138-139-ből valók.)

Olykor a színeket jelentő melléknevek is kapcsolódhatnak egymáshoz: *azzurro come la viola* → *azzurro violetto* — ibolyakék, a szerkezet morfológiai viselkedése megegyezik az előzővel. Könnyen elképzelhetőek. Jól kezelhetőségük magyarázza, hogy ezek az analitikus hasonlító szerkezetek nagyon könnyen mondatá formálhatóak, a létige segítségével 'helyes' mondatá alakíthatók (Lendvai 1991). *Nella vetrina c'è una gonna rosso fiamma*. — A kirakatban van egy lángvörös színű ruha. E' (diventato) rosso come un gambero / un peperone. — Vörös lett mint a rák / mint a paprika.

Érdemes kissé elidőzni az összetett színeknél. Grossman (1988) E. Coseriu elméletére alapozva öt nyelvben vizsgálta a színneveket, és különböző szempontok alapján

csoportosította őket. Arra a következtetésre jutott, hogy a nyelvek különféleképpen osztják fel a színskálát, más árnyalatokra teszik a hangsúlyt, ebből következően a megnevezhető színek száma is eltérő. Eltérések figyelhetők meg még az egy és ugyanazt a nyelvet beszélők körében is. A különbségek kialakulásához olyan tényezők vezethetnek, mint a nyelvet használók *kora, neme, iskolázottsága, képzettsége, társadalmi helyzete*. Grossman a nyelvhasználók nemével kapcsolatban azt fogalmazza meg, hogy a nők színt, színárnyalatot kifejező képessége általában gazdagabb és pontosabb, mint a férfiaké. Ez magyarázható a hagyományos érdeklődésükkel, szokásos elfoglaltságaikkal. Ugyancsak nagy fontossággal bír a társadalmi tényező. A kevésbé képzett nyelvhasználók, a vizsgálatok szerint, kisebb fontosságot tulajdonítanak ennek a jelenségnek. A színskála gazdagabb vagy szegényesebb terminológiája összefüggésbe hozható bizonyos mesterségekkel is. Minden nyelvben megvan ugyanakkor az a tizenegy vagy attól kevesebb kategóriából álló általános készlet, amelyet alapszíneknek is nevezhetünk (*bianco – fehér, nero – fekete, rosso – piros, verde – zöld, giallo – sárga, azzurro – kék, marrone – barna, viola – (ibolya)lila, rosa – rózsaszín, arancione – narancssárga, grigio – szürke*). A magyar színnevek terminológiájára vonatkozó megállapításaiban Papp Eszter (2006) is utal arra, hogy „a színnevek nem rendelkeznek univerzális jelleggel, jelentésük nem egyértelmű” (Csatlós 2007: 71). Eltérés észlelhető a köznyelvi és szaknyelvi terminológiai használatban is.

3. Nem színnevekkel alkotott szóösszetételek

Az e csoportba sorolható magyar szóösszetételek csaknem minden esetben visszavezethetők analitikus hasonlító szerkezetekre, amelyek felépítése megegyezik az előző csoportban leírtakkal. Ezen kifejezések leírása kevésbé tanulmányozott az olasz nyelvben is, s még kevésbé a szószervezetből alakítható összetételeké. Az alábbiakat állapíthatjuk meg róluk:

3.1. Ebben a szemantikai csoportban is megfogalmazhatók az analitikus hasonlító szerkezetek a *kulcsszó-kötőszó-fokozó elem* hármasságával, s a létigével könnyen mondattá formálhatók. A szóösszetétel kialakulása a nyelv mindenkori szabályaitól függ. Az alábbi szerkezeteknek a magyar megfelelői nem alakíthatók át összetételekké.

E' buono come il pane — Olyan jó / jóságos, mint egy falat kenyér.

E' sordo come una campana — Siket/süket, mint a nagyharang.

Quest'uomo è astuto come una volpe — Ez az ember ravasz / agyafúrt, mint a róka.

Mi è fedele come un cane — Hűséges hozzám, mint egy kutya.

Sarò muto come un pesce — Néma leszek, mit egy hal.

Quest'uomo è forte come un toro — Ez a férfi erős, mint egy bivaly / egy bika.

3.2 A magyar nyelvű szóösszetételek olasz nyelvi megfelelői között a szintaktikai eszközök alapján különböző csoportok alakíthatók ki. A szemantikai tartalom alapvetően kifejezhető analitikus szerkezetekkel, sőt esetenként csak ez a változat használatos.

a) Az olasz megfelelőek analitikus hasonlító szerkezetek:

habkönnyű — leggero come la schiuma

kőkemény — duro come la pietra/ come un sasso

makkegészséges — *sano come un pesce / una lasca*
borotvaéles — *affilato come un rasoio*

b) Felsőfokú melléknévi alakkal, viszonyító melléknévvvel, jelen idejű melléknévi igenévvvel történik a megfeleltetés:

sziklaszilárd — *granitico, saldo*
villámgyors — *fulmineo, fulminante, rapidissimo*
jéghideg — *gelido, ghiacciato, algido*

c) Prepozíciós szerkezetek fejezik ki a magyar szóösszetétel szemantikai tartalmát:

farkaséhes — *aver fame da lupo*
koldusszegény — *povero in canna (szegény, mint a templom egere)*

d) Szóösszetétellel fejezi ki:

nyílegyenes — *rettifilo*

Ez utóbbi összetétel szerkezetileg megegyezik a magyar szóösszetétel felépítésével, az elemek is azonos sorrendben követik egymást, s az így létrejött új lexéma a melléknév lexikai kategóriájába sorolható. Szerkezetileg ehhez hasonló kifejezések a következők:

buon senso / buonsenso — *józan belátás, józan ész, ráció*
buonumore / buon umore — *jó kedély, jó kedv*
buongusto / buon gusto — *jó ízlés, belátás, tapintatos viselkedés*
gentildonna — *előkelő hölgy, úrhölgy*
gentiluomo — *jó modorú, udvarias ember, gentleman*
libero arbitrio — *szabad akarat*

Olykor ugyanez a szerkezet főnévi lexémát eredményez a magyarban is: *altipiano* — *fennsík, bassorilievo* — *féldombormű*.

Összegzés

Összefoglalásképpen mindenképpen ki kell emelni, hogy a hasonlító szerkezetek, s a belőlük képezhető szóösszetételek, nagy stilisztikai értékkel rendelkeznek. Mivel az összehasonlítás azzal a céllal történik, hogy kiemelje egy tárgy, egy jelenség tulajdonságát, nagyon sokféle hasonlítás jöhet létre. Attól függően, hogy a fokozó lexémában milyen szemantikájú köznevek fordulnak elő, ezek a nyelvi eszközök különféle stílusrétegekben fordulhatnak elő (Misky 1999, Lendvai 1991), de nagyobb számban való előfordulásuk elsősorban a társalgási stílusra jellemző.

Irodalom

B. Papp Eszter 2006. Néhány színnév terminológiai vizsgálata. In: Fóris Ágota – Pusztay János (szerk.) *Utak a terminológiához*. (Terminológia et Corpora-Supplementum 1.) Szombathely, 7–25.

- Csatlós Krisztina – Fóris Ágota – Pusztay János (szerk.) 2006. Utak a terminológiához. (TERMINOLÓGIA ET CORPORA-SUPPLEMENTUM 1.) SZOMBATHELY, 2006 7–25. Ismerteti: *Modern Nyelvoktatás*. XIII. évf. 4. szám 2007. 71–72.
- Dardano, Maurizio e Trifone, Pietro 1991. *La lingua italiana*. Zanichelli.
- Grossman, Maria. 1988. *Colori e lessico* (Studi sulla struttura semantica degli aggettivi di colore in catalano, castigliano, italiano, latino ed ungherese). Tübingen, Günter Narr Verlag. (Tübinger Beiträge zur Linguistik)
- Herczeg Gyula 1991. *Olasz leíró nyelvtan*. Budapest: Terra.
- Herczeg Gyula 1994. *Könyv az olasz nyelvről*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Lendvai Endre 1991. Семантический заряд русских устойчивых сравнений. In: Hunyadi(eds.) (szerk.) *Könyv Papp Ferencnek*. Debrecen: KLTE. 115–123.
- Misky György 1999. Вопросы изучения сравнений-фразеологизмов в венгерской аудитории. In: *Nyelvpolitika és nyelvoktatás*. (Szerk.: Cs. Jónás Erzsébet) Nyíregyháza, 93–100.
- Móritz György – Szabó Győző. *Olasz nyelvkönyv I/A*. 1993. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Salvi, Giampaolo e Vanelli Laura 1992. *Grammatica essenziale di riferimento della lingua italiana*. Firenze: Istituto Geografico de Agostini Le Monnier.
- Serianni Luca 1996. *Grammatica italiana*. Torino: UTET.
- Székely Gábor 2001. *A lexikai fokozás*. Budapest: Scholastica.
- Székely Gábor 2007. *Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás*. Budapest: TINTA Könyvkiadó.